

Kevin Absillis

Het slechte geweten van Vlaanderen

Nationalisme, racisme en kolonialisme
in de tijd van Hendrik Conscience

Voor Kris Humbeeck

Inhoud

Proloog	
<i>Gij die dit boek zult lezen</i>	7
Hoofdstuk 1	
<i>Wat een schrijver lijden kan</i>	21
Hoofdstuk 2	
<i>Tenlastelegging</i>	41
Hoofdstuk 3	
<i>Gastvrij Vlaanderen</i>	51
Hoofdstuk 4	
<i>Grenzen aan de gastvrijheid</i>	81
Hoofdstuk 5	
<i>Indianenverhalen</i>	107
Hoofdstuk 6	
<i>Onder de zwarte huid het goede hart</i>	133
Hoofdstuk 7	
<i>De logica van liefdadigheid</i>	175
Besluit	
<i>Beschuldigde, sta op</i>	197
Epiloog	
<i>Gewetensnood</i>	215
<i>Tekstverantwoording</i>	233
<i>Noten</i>	235
<i>Bibliografie</i>	263
<i>Personenregister</i>	283
<i>Illustratieverantwoording</i>	287

HENDRIK CONSCIENCE

1812

1887

Gij die dit boek zult lezen

Het geweten van de natie

Zelden heeft een boek zoveel impact gehad als *De Leeuw van Vlaenderen*, de historische roman waarmee Hendrik Conscience in 1838 het startschot gaf voor de moderne Vlaamse literatuur. Je kunt deze impact vandaag nog afleiden aan de straten, pleinen en voetbalstadions die van Ieper tot Lommel werden vernoemd naar Pieter de Coninck en Jan Breydel. Of aan de vaststelling dat vele in *De Leeuw van Vlaenderen* gebruikte metaforen – een kaakslag! – en slogans – schild en vriend! – een eigen leven zijn gaan leiden. Dat de Vlaamse overheid ieder jaar op 11 juli een feestje bouwt, ‘De Vlaamse Leeuw’ als volkslied koos en in haar huisstijl nog altijd wat met een leeuwenkop doet, zijn eveneens feiten die getuigen van de blijvende invloed van Consciences roman.

Toch verschrompelen deze observaties tot anekdotes in het licht van wat Hendrik Conscience met *De Leeuw van Vlaenderen* daadwerkelijk klaarspeelde. Wie in de negentiende eeuw zijn roman las, eruit hoorde voorlezen of een van de vele toneelbewerkingen ervan bijwoonde, werd voor het eerst overrompelend uitgenodigd om zich Vlaming te voelen. De slotzin waarmee de auteur zijn lezers weer naar de werkelijkheid stuurde, biedt daarvan het strafste staal:

*Gy Vlaming, die dit boek gelezen hebt, overweeg, by de roemryke daden welke hetzelve bevat, wat Vlaenderen eertyds was – wat het nu is – en nog meer wat het worden zal indien gy de heilige voorbeelden uwer Vaderen vergeet!*¹

Conscience kroont hier niet alleen de middeleeuwse Bruggelingen Pieter de Coninck en Jan Breydel tot de voorvaders van de moderne Vlaming, hij maakt zijn lezers in dezelfde plechtige beweging verantwoordelijk voor hun eigen lot en dat van hun gemeenschap. Waarschuwing, uitnodiging en aansporing voor de prijs van één was dit een ferme uitsmijter en een machtige illustratie van hoe retoriek en verbeelding saamhorigheid kunnen scheppen, niet alleen tussen tijdgenoten onderling, maar reikend van een ver verleden tot aan de generaties die nog moeten worden geboren.

← *Het praalgraf van Hendrik Conscience op het Schoonselhof. Foto Marleen Bernaerts.*

De generaties die de laatste decennia zijn geboren klinkt het slotakkoord van *De Leeuw van Vlaenderen* al gauw wat hoogdravend in de oren. In het proza van toen was een vorstelijke portie bombast echter niet ongewoon. Om eerlijk te zijn was de laatste zin van *De Leeuw van Vlaenderen* zelfs maar weinig origineel. Hendrik Conscience samplede hier een naslagwerk van Johannes von Müller, een in de negentiende eeuw hogelijk gewaardeerde Zwitserse geschiedschrijver (op het door Lodewijk I van Beieren betaalde monument te zijner ere wordt hij vergeleken met Tacitus). In zijn lange kroniek over het ontstaan van de Zwitserse natie had Müller zich als volgt tot zijn lezers gericht: 'Deze geschiedenis is niet geschreven om jullie loze uurtjes wat op te vullen, maar om jullie wakker te schudden opdat jullie zien wie jullie zijn geweest, wie jullie zijn, en wie jullie zullen zijn in betere tijden.'² Wat Consciences kopieerlust betreft, geldt in dit geval: beter goed gejat dan slecht bedacht. De slotzin van *De Leeuw van Vlaenderen* heeft zijn uitwerking hoegenaamd niet gemist.

Wat Hendrik Conscience precies beoogde met zijn nationale retoriek en grandioze verbeeldingskracht is een van de thema's in dit boek. Een belangrijk aspect van zijn boodschap was alvast dat de Fransonkundige burgers van het prille België zich niet de minderen hoefden te voelen van hun Franstalige landgenoten. En dat ze mochten, nee: móésten opkomen voor hun eigen identiteit, een concept waarvoor Conscience en zijn tijdgenoten nog het woord volkskarakter gebruikten.

Het zou echter een vergissing zijn om *De Leeuw van Vlaenderen* staats-ondermijnende intenties aan te wrijven. In de herfst van 1830 had de toen achttienjarige Hendrik Conscience in een wat overenthousiaste, maar oprecht bezielde bui de wapens opgenomen tegen de Hollanders en gevochten voor de scheiding van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het mede met zijn eigen zweet en bloed afgedwongen vaderland België zou hij altijd trouw blijven. In 1881, twee jaar voor zijn dood, citeerde de schrijver voor de Académie Royale instemmend de gevlugelde woorden van zijn Henegouwse confrater Antoine Clesse: 'Flamands, Wallons, ce ne sont là que des prénoms, Belge est notre nom de famille.'³

Zijn patriotisme heeft Conscience echter nooit tegengehouden om kritiek te formuleren op het België waarin hij als burger woonde, werkte en schreef. De nieuwe staat was om te beginnen helemaal ingericht op maat van het francofone establishment. De Belgische grondwet garandeerde de bevolking naast allerlei andere rechten in principe wel taalvrijheid, maar in de praktijk domineerde het Frans de sectoren die ertoe deden. Nogal symbolisch voor de toestand was dat deze grondwet alleen in het Frans was opgesteld en dat het tot 1925 zou duren

voordat er een Nederlandse vertaling van verscheen. De mensen die het jonge België bestuurden, zagen hoogstens een folkloristische toekomst weggelegd voor het Nederduits, zoals men het Nederlands toen aanduidde. De onmiddellijke verdwijning ervan verlangde echter niemand. De aanwezigheid van dat Germaanse dialect was in handen van het Franstalige landsbestuur zelfs nog een argument om de bijzondere identiteit van de Belgische natie te staven en met name het verschil met het grote Frankrijk te benadrukken. Voorts rekende de beau monde erop dat de verfransing van het land zich zonder veel dwangmaatregelen zou voltrekken. Wie zou immers bij zijn volle verstand kiezen voor een veredeld patois als men het Frans ter beschikking had, de taal die in heel Europa de verlichting en de moderniteit had gebracht?

Nou, iemand als Hendrik Conscience dus. En we zullen later in dit boek vernemen wanneer hij het Frans – de taal van zijn uit Besançon afkomstige vader Pierre Conscience – officieel verruilde voor de taal van Cornelia Balieu, zijn in Antwerpen geboren moeder, van wie Hendrik Conscience al op achtjarige leeftijd afscheid had moeten nemen. Nu gaat het erom dat *De Leeuw van Vlaenderen* de eerste tekst was die het Belgische gezag betichtte van enkele structurele tekortkomingen en met zoveel weerklank opriep tot respect voor de Vlaamse natie als een onderdeel van de nieuwe monarchie in het hart van Europa. Daarmee promootte dit boek het relatief nieuwe idee dat deze Vlaamse natie om haar eigen karakter en verleden mocht worden bewonderd.

Kortom, het belang van *De Leeuw van Vlaenderen* schuilt niet zozeer in straatnamen of in het jaarlijkse feestgedruis op 11 juli, maar in het feit dat het geloof in een Vlaamse gemeenschap, ook wanneer ze niet aan het feesten is, vanzelfsprekend is geworden. Zelfs Walter Scott (1771-1832) of Victor Hugo (1802-1885), op handen gedragen schrijvers die Conscience tot voorbeeld hebben gestrekt, kunnen niet beweren zo bepalend te zijn geweest voor het volk tot wie hun boeken in de eerste plaats waren gericht.

Voor zijn werk heeft Hendrik Conscience nog tijdens zijn leven veel erkenning gekregen. Zo was hij een van de weinige Europese beroemdheden die zijn eigen standbeeld heeft kunnen begroeten. Het werd onthuld op 13 augustus 1883 op het plein in Antwerpen waar het zich nog altijd bevindt en dat al in 1881 naar de schrijver was genoemd. De straat ten westen van dat plein was in dezelfde opwelling van eerbetoon trouwens omgedoopt tot de Leeuw van Vlaenderenstraat.

Op 13 augustus 1883, een maand voor de dood van de schrijver, werd in Antwerpen het standbeeld van Hendrik Conscience onthuld.

Bij de verschijning van de roman *Geld en Adel* (1881), door slimme boekhouders ingehaald als Consciences honderdste boekdeel, kreeg de auteur naast allerlei eretekenen een volkshulde waarvan we ons de omvang vandaag nog maar nauwelijks kunnen voorstellen. Het hoogtepunt vormde een parade in Brussel, Consciences toenmalige woonplaats. Op 25 september 1881 werd in het Leopoldskwartier alle verkeer stilgelegd om de weg vrij te maken voor een optocht ter ere van de schrijver. Op de Grote Markt waren vier verlichte zuilen opgetrokken met zijn portret en aan het Beursgebouw waren doeken gespannen met daarop alle eenenzeventig titels van de in totaal honderd gepubliceerde boekdelen.

Toen Hendrik Conscience op 10 september 1883 overleed aan de gevolgen van maagkanker, kwam het openbare leven in het land opnieuw tot stilstand. Nauwelijks had het nieuws zich verspreid of uit alle hoeken van België zakten rouwenden af naar de hoofdstad om het opgebaarde lijk van de schrijver een laatste groet te brengen. Het leger moest uitrukken om de massa in goede banen te leiden.⁴ De gevierde volksschrijver kreeg een staatsbegrafenis en werd onder grote belangstelling ter aarde besteld op het Kielkerkhof in zijn geboortestad Antwerpen. De dichter Pol de Mont – tevens de eerste Nederlandstalige biograaf van Conscience – getuigde:

Men begrijpt thans eerst, hoe de grafsteden van eenen Christus Jezus of eenen Mohamed, terecht, bedevaartplaatsen voor geheele volkeren geworden zijn, hoe godvruchtige vrouwen, trouwe discipelen, dwepende volgelingen en Schwärmer eene wonderdoende kracht toeschreven aan het gebeente van zieners en profeten. Een dergelijk schouwspel hebt gij bijgewoond, zoo gij dezer dagen de Scheldestad betreden hebt. Van acht uren 's morgens tot den nacht toe, bezoekt eene dichte, talrijke, eerbiedige menigte de rustplaats van den grooten Vlaming.⁵

Drie jaar na zijn overlijden werd boven op de laatste rustplaats van deze grote Vlaming nog een imposante obelisk geïnstalleerd met daartegenaan een bronzen beeld van de opgebaarde schrijver en een alert voor zich uit kijkende leeuw. In de jaren 1930 werd het praalgraf samen met de stoffelijke resten overgebracht naar het ereperk op het Schoonselhof. De leeuw waakt er vandaag nog steeds aan de voeten van de ter ruste gelegde schrijver.

De positie die Hendrik Conscience tegen het einde van zijn leven met het schrijven van boeken had verworven, komt een eenentwintigste-eeuwer haast buitenaards voor. Maar in de negentiende eeuw, toen sentiment voorrang had op ironie en romantische dweepzucht nog tot aanbeveling strekte, stond het gedrukte woord in hoog aanzien. Schrijvers zagen zich echter wel met een grote verantwoordelijkheid geconfronteerd: hun literaire arbeid hoorde bij te dragen tot de verheffing van het volk. Het is geen toeval dat Hendrik Conscience aan het eind van zijn leven geprezen werd als 'de man die zijn volk leerde lezen'. In het didactische succes school zijn grootste verdienste, niet in zijn literaire vernuft, zijn originaliteit of zijn taalgevoel.

De grafzerk van Hendrik Conscience werd ontworpen door Frans Joris (1851-1914) en in 1886, drie jaar na het overlijden van de schrijver, geplaatst op het Kielkerkhof. Het monument werd in 1936 samen met het stoffelijk overschot overgebracht naar het Schoonselhof.

Het slechte geweten van Vlaanderen.
Nationalisme, racisme en kolonialisme in de tijd
van Hendrik Conscience

© 2022 Davidsfonds / Standaard Uitgeverij nv,
Franklin Rooseveltplaats 12, B-2060 Antwerpen
en Kevin Absillis

Gemaakt onder licentie van Davidsfonds. 'Davidsfonds'
is het geregistreerde merk van Davidsfonds vzw,
Quinten Metsysplein 12, 3000 Leuven.

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland:
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

Eerste druk juli 2022

Opmaak omslag: Leen Depooter – quod. voor de vorm.
Omslagbeeld: Robert Marcel als Hendrik Conscience
in Hugo Claus' toneelbewerking van *Het Goudland*,
een KNS-productie (1966). © Collectie Stad Antwerpen,
Felixarchief, Archief KNS, BE SA 34 95 07
Opmaak binnenwerk: 5NUL8 Grafische producties

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag
worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomati-
seerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door
fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 223 3853 7
D/2022/0034/9
NUR 320